

УДК 305:314.15

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ ЯК ЧИННИК ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ АДАПТАЦІЇ МІГРАНТСЬКИХ МЕНШИН В УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІУМ

Л. В. Афанасьєва, Н. І. Глебова

*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького,
вул. Леніна, 20, м. Мелітополь, Україна, 72312,
e-mail: nat_gavrina2005@mail.ru*

Проаналізовано певні стереотипні уявлення щодо родинних обов'язків чоловіка та жінки у різних етнічних культурах. Розглянуто етнокультурну адаптацію через призму ціннісно-емоційних установок, пов'язаних з гендерними стереотипами з метою прогнозування підходів до вироблення механізмів формування толерантних відносин у полікультурному середовищі. Особливу увагу приділено вивченню продуктивних стратегій і тактик поведінки чоловіків і жінок у подоланні традиційних гендерних стереотипів.

Ключові слова: гендерна культура, рівність, соціокультурна адаптація, фемінності/маскулінності етносів.

Ми живемо в епоху гендерного творення української держави, де сьогодні формується національна гендерна культура, виникають нові форми трудової етики, відбуваються зрушення у сфері масової свідомості та моралі. Документи ООН [18]. 24 стаття Конституції України, «Закон про рівні права та обов'язки жінок і чоловіків», в яких мова йде про рівні права і можливості чоловіків та жінок, стосується всіх її громадян, визначаючи їх право на рівність як самостійне основне право людини і мають бути дієвими для кожного українця [14]. Проте, не дивлячись на декларовану рівність, в українському суспільстві існують стереотипи щодо стосунків між статями, оскільки в країні проживає чимало етнічних груп, які мають свої традиції, звичаї та норми. Узгодження цих етнічних особливостей з існуючим законодавством становить чималу проблему [8]. Слід зазначити, що у різних етнічних культурах існують певні стереотипні уявлення щодо родинних обов'язків чоловіка та жінки. Подружні стосунки мають національну (етнічну) специфіку – кожній етнічній спільноті притаманна певна соціально-рольова адаптація до родинного життя.

В нашому випадку, особливої уваги потребує дослідження гендерної нерівності та соціального статусу жінки – представниці мігрантської меншини, оскільки неусталене становище мігрантського етносу у поєднанні з чинниками відмінностей культурного гатунку значно ускладнює стратегії і тактики соціально-гендерної адаптації, що пов'язана з внутрішньокультурним ситуативним психологічним конфліктом особистості і потенційно містить у собі конфлікт з державними системами й соціумом [10].

У різних сферах соціуму соціокультурна адаптація модифікується по-різному і мотивована громадським життям: в ділових стосунках – готовністю до діалогу, в міжнародних відносинах – повагою прав, звичаїв, способу життя інших, в освіті – освоєнням діалогових форм навчання, прийняттям цінності толерантної свідомості, формуванням досвіду толерантної поведінки [9].

Особливо важко відбувається адаптація коли йдеться про етнічні, національні і релігійні відмінності, коли постає міжособистісного внутрішньоособистісного етнокультурного вибору – тоді, коли вироблені в іншому соціально-культурному образі життя етнічні стереотипи і норми поведінки є недостатніми для повноцінного спілкування, а нові норми або стереотипи знаходяться в процесі свого формування [21, с. 107–112.].

Можна стверджувати, що саме довготривалість спільного компактного проживання у різних регіонах України багатьох етносів, з одного боку, сприяла адаптації багатьох етносів, що в силу різних обставин були змушені шукати прихистку на Україні, однак, з іншого боку – поліетнізація багатьох регіонів країни спричинила проблему регіональної культурно-історичної різноманітності, що найбільше виявляється в особливостях геополітичних, етнокультурних і релігійних орієнтацій. Об'єктивно цим тенденціям у значній мірі сприяють болісні процеси змін в соціальному статусі значної частини населення, коли видимість відстоювання певних суспільних та індивідуальних цінностей супроводжується поспранням не менш важливих цінностей, що призводить до тенденції до міжетнічного розшарування, відокремлення, яка переходить у національну нетерпимість, непримиренність і зростання ксенофобських настроїв [11].

Оскільки вирішення цієї проблеми значною мірою буде визначати соціокультурні характеристики майбутнього українського соціуму, в нашому дослідженні ми розглянемо етнокультурну адаптацію через призму ціннісно-емоційних установок, пов'язаних з гендерними стереотипами з метою прогнозування підходів до вироблення механізмів формування толерантних відносин у полікультурному середовищі. В контексті мети дослідження і світлі вищенаведених даних доречно звернути увагу на думку американських учених Дж. Маккея та Ф. Льюїса, про те, що високий рівень національної свідомості (максимальної етнічності) в різних формах об'єднує людей, які беруть активну участь у діяльності своєї етнічної групи не лише в загальнокультурній площині, а й у забезпеченні її політичних, економічних, соціальних та інших інтересів, що потребує виокремлення специфіки внутрішньокультурних конфліктів такого роду за межі сутностей етнокультури тієї чи іншої етноспільноти. До найзначущіших чинників певної напруги у процесі соціалізації і соціокультурної адаптації в українське суспільство багатьох емігрантських спільнот слід віднести гендерні протиріччя. У певному сенсі увага до питань гендерної соціалізації є породженням феміністичних ідей. Однак дуже випукло і гостро постає гендерне питання у випадку вимушеної етнокультурної адаптації, коли до цілої низки культурних обумов додається проблема, що так чи інакше зачіпає сімейні стосунки.

В даний час гендерні дослідження широко проводяться в усьому світі, такими вченими як К. Хорні [24, с. 82], Т. С. Баранова [3, с. 32], та багато інших.

Результати досліджень в галузі гендерної соціалізації з очевидністю приводять до висновку, що особливості чоловічої та жіночої статево-рольової ідентифікації

специфічно відображаються на становищі людини в суспільстві, його особистої і професійної долі [22].

У цьому сенсі вони загалом відбивають тенденції процесів гуманізації і підвищення вимог до духовного становлення особистості в цивілізованому світі, що знайшло відображення у працях багатьох сучасних соціальних психологів Ш. Берн [4], Д. Майєрс [20], Т. В. Бендас [5, с. 134], О. А. Вороніна [7, с. 101], які бачать потребу в переоцінці багатьох підходів до «гендерних» цінностей у сучасному соціально орієнтованому суспільстві. Саме тому ключовими проблемами при вивченні гендерної соціалізації науковці вважають [3, с. 39], психосоціальні аспекти розвитку особистості як представника певної статі на всіх етапах її життєвого циклу, вписання їх гендерного розвитку в історичний, культурний і соціальний контексти. Особливу увагу приділено вивченню продуктивних стратегій і тактик поведінки чоловіків і жінок у подоланні традиційних гендерних стереотипів, а також аналізу закономірностей і механізмів зміни існуючих та розвитку нових гендерних стереотипів, оскільки гендерні ролі завжди пов'язані з певною нормативною системою, яку особистість засвоює і переломлює у своїй свідомості та поведінці. Частина цих норм впроваджується у свідомість через телебачення і популярну літературу, ряд інших ми отримуємо у вигляді повчань батьків або відчуваючи несхвалення з боку суспільства [25]. Процеси гендерної соціалізації розглядаються і в контексті різних концептуалізацій [3, с. 42], оскільки соціокультурна адаптація передбачає розуміння шляхів подолання цілої низки стереотипів, серед яких чи не найживучішими є гендерні стереотипи – соціальні стереотипи, засновані на прийнятих в суспільстві уявленнях про маскулінне та фемінне, про моделі поведінки та риси вдачі, що відповідають поняттям «чоловіче» та «жіноче» [17, с. 42].

У світоглядних структурах кожного етносу (як на ідеологічному, релігійно-філософському рівні, так і на рівні повсякденної свідомості) опозиція чоловіче/жіноче набуває форми особливих стереотипних уявлень, відтворюючи таким чином стереотипи фемінності/маскулінності. Етнічні гендерні стереотипи містять, по суті, життєву гендерну програму – певний план подій, який вказує на цілі та окреслює способи їх досягнення.

Зазначимо, що гендерні стереотипи є продуктом тривалого культурно-історичного розвитку людства загалом і конкретної етнічної спільноти зокрема, тобто за своєю структурою вони мають полістадіальний характер, містять часові нашарування та елементи різних епох. Посідаючи значну етнокультурну специфіку, сформовані історично, стереотипи фемінності/маскулінності нерозривно пов'язані із властивою конкретній культурі системою цінностей [12, с. 30]. З іншого боку, головною соціальною функцією етнічно-гендерних стереотипів є захист групових цінностей у морально-етичній, релігійній, естетичній сферах. Тому, пронизуючи практично усі ланки життєдіяльності етносу, стереотипи фемінності/маскулінності є стійким комплексом уявлень, що включають культурні канони (ідеальні образи) чоловіка та жінки; уявлення про притаманні кожній статі риси вдачі; сфери, способи, стиль самореалізації чоловіка та жінки (в межах конкретного етнокультурного середовища); особливості процесів соціалізації хлопчиків та дівчаток; поведінкові моделі (норми, приписи, очікування щодо поведінки особи певної статі у стандартній ситуації та соціальні санкції за їх порушення); гендерну

стратифікацію (градацію соціальних статусів та ролей чоловіків та жінок, що визначає суспільний престиж статі) [19].

Зазначимо, що різноманіття гендерних ролей у різних культурах і в різні епохи свідчить, що наші гендерні ролі формуються культурою. Так, стереотипи маскулінності та фемінності визначають соціальні, заздалегідь визначені певною культурою ролі та особисті якості, притаманні певній статі. Однак відносно того, що вважати «чоловічим», а що «жіночим», у кожній конкретній культурі існують різні думки. Адже на формування стереотипів сильно впливає менталітет [6].

На підставі крос-культурних досліджень нідерландський соціолог Г. Хофстеде (Geert Hofstede) – голландський соціопсихолог і антрополог, що займається вивченням взаємодії між культурами показав, що люди маскулінних культур мають більш високу мотивацію досягнення, сенс життя вони вбачають у роботі й здатні багато й напружено працювати. Тому, у маскулінних культурах центральне місце займають робота, сила, незалежність, матеріальний успіх та чітке розмежування чоловічих і жіночих ролей. У фемінних – ці ознаки вважаються другорядними. На першому плані перебувають емоційні зв'язки між людьми й турбота про інших членів суспільства, сама людина та сенс її існування. Конфлікти в таких культурах намагаються вирішувати шляхом переговорів і досягнення компромісу, у той час як у маскулінних, конфлікти вирішуються у вільній боротьбі, за принципом «нехай переможе кращий» Однак, варто зазначити, що гендерні ролі залежать не тільки від особливостей культури, але й від історичної епохи. Дослідники цілком обґрунтовано вважають, що традиційна система диференціації статевих ролей і пов'язаних з ними стереотипів фемінності-маскулінності відрізнялася такими характерними рисами: жіночі й чоловічі види діяльності та особисті якості відрізнялися дуже різко й видавалися полярними, ці відмінності освячувалися релігією або посланнями на природу й представлялися непорушними, жіночі та чоловічі функції були не просто взаємодоповнюючими, але й ієрархічними, жінці відводилася залежна, підлегла роль [23].

Отож, формування мужності і жіночності є соціально-культурним конструктом, що проходить у процесі взаємного спілкування та обумовлюється соціально-культурними вимогами до чоловіків і жінок. На думку Ш. Берна, «гендер перебуває під постійним впливом як культурних норм, так і соціальної інформації» [15]. Гендерна соціалізація – це процес засвоєння системи статевих ролей, які відповідають визначеним та притаманним даному суспільству правилам та уявленням про поведінку представників чоловічої та жіночої статі [13, с. 9]. Тому, саме в процесі соціалізації відбувається поступове засвоєння індивідом відповідного гендерного стереотипу: він набуває особистісного змісту, втілюючи гендерну програму усього подальшого життя, відтак – перетворюється на усвідомлені мотиви та позасвідомі спонуки поведінки, цілеспрямовуючи та впорядковуючи її.

Процеси гендерно-рольової соціалізації чоловіків і жінок мають багато відмінностей. Серед чинників статево-рольової соціалізації виокремлюють такі як: гендерні настанови як система уявлень про чоловіка і жінку; культурні стереотипи чоловічності й жіночності; відмінні засоби виховання хлопчиків та дівчат; специфічні види праці кожної статі; диференційовані чоловічі й жіночі ролі. Зазначимо, що ще з

раннього дитинства відбувається виховання гендерно-обумовленим соціальним нормам і правилам поведінки, цінностям, завдяки чому виникають соціально детерміновані уявлення про чоловіків і жінок; з покоління в покоління передаються норми поведінки й система переконань, що втілюються в звичаях, традиціях, філософських ідеях, моралі, художній творчості, історичній спадщині тощо. Тут вже традиційна культура задає головні орієнтири всім сферам життєдіяльності. Це знаходить відображення в тому, що уявлення про жінок у традиційній культурі трактується через відмінність від «іншого» – чоловічого. Чоловік тут виступає як представник загальності, усього людства, його місія розглядається як загальнозначуща, пов'язана з виконанням основного і найважливішого для цивілізації завдання; жінка ж розуміється, як така, що виражає щось меншоважливе.

Такі уявлення притаманні патріархальному характеру сучасної культури. Зокрема, Айвазова С. Г. визначає патріархат як «соціальний інститут, у якому чоловіки силою або переконанням «опускають» жінку на «вторинне» (після себе) місце в суспільстві, змушуючи їх повірити, що таке положення відбиває природний стан, тому що в існуючому світі «жіноче» завжди підлегло «чоловічому» [1, с. 170]. У масовій свідомості сьогодення досить поширені патріархальні домінанти, і з цього погляду соціальна диференціація статей може бути виражена так: чоловікові повинна належати провідна, активна роль у світі, суспільстві, родині, а жінці – підлегла, пасивна. Існуючи в масовій свідомості, зазначені домінанти відбиваються й на результатах діяльності, під їхнім впливом виявляється й свідомість, і самосвідомість індивідів.

Стереотипи чоловічого домінування та жіночої підпорядкованості у багатьох східних культурах сприймаються як вираження «мужності» і «жіночності». Особливістю стереотипу «жіночності» є надмірна ідеалізація: чим жінка скромніша, слухняніша, доброзичливіша та чим менш схильна до міркування й принциповості, тим вона більш жіночніша. Тому, саме з нею ідеалізуються дім, родина, діти, турбота про інших. На цьому тлі вся інша діяльність жінки втрачає сенс. Говорячи ж про динаміку стереотипів фемінності/маскулінності етносів, які населяють Україну, можна зазначити, що незважаючи на багатовікову патріархальну культуру досліджуваних народів, гендерні стереотипи хоча і дуже повільно, але змінюються, трансформуються [16].

Як показали результати соціологічного опитування, проведеного серед етнічних спільнот Мелітопольського району лабораторією соціологічних досліджень МДПУ ім. Б. Хмельницького, найшвидше переорієнтація гендерних ролей відбувається у українців, росіян, білорусів, німців, чехів, найповільніше – у татар, ромів, проміжну позицію між цими двома полюсами займають болгары [2].

Це можна пояснити тим, що переважна більшість етнічних культур заснована на жіночому началі, тому і патріархат за таких умов не такий жорсткий і безкомпромісний, як, наприклад, у татар, де жінка, за будь-яких умов, завжди підпорядкована чоловікові. Для того, щоб розкрити їх специфіку і виявити, яке саме становище в ньому займає жінка, слід зрозуміти специфіку світоглядних та культурних норм цього етносу.

З огляду на низку глобалізаційних чинників, які сьогодні засвідчують можливість наростання міграційних хвиль і процесів у найближчому і віддаленому майбутньому, аналіз підходів до вивчення процесів вказує на певну методологічну проблему в дослідженнях етнокультурної адаптації в контексті міграційних процесів, унаслідок як своєрідності їх

для кожної країни (економічних, соціальних, природно-географічних, етнічних і ряду інших особливостей та обумов), так і специфіки культури мігруючого етносу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Айвазова С. Г. Патриархат / С. Г. Айвазова // Словарь гендерных терминов. – М. : Информация XXI век, 2002. – С. 169–171.
2. Афанасьєва Л. В. Національна ідентичність та менталітет етнічних спільнот у співіснуванні / Афанасьєва Л. В., Денисов І. Г., Орлов А. В. // Етносоціальне буття народів Запорізького Приазов'я в геокультурному контексті. – Сімферополь: Таврія. – 2006. – С. 69–95.
3. Баранова Т. С. Теоретические модели социальной идентификации личности / Т. С. Баранова. – М. : Изд-во Ин-та Социологии РАН, 1999. – С. 35–46.
4. Берн Ш. Гендерная психология [Текст] / Ш. Берн. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 320 с.
5. Бендас Т. С. Гендерная психология. Учебное пособие [Текст] / Т. С. Бендас, СПб. : Питер, 2006. – 431 с.
6. Вілкова О. Ю. Процес формування та наслідки відтворення гендерних стереотипів / О. Ю. Вілкова // Нова парадигма : альманах наукових праць. Філософія. Соціологія. Політологія. – Запоріжжя : Нова парадигма, 2003. – Вип. 33. – С. 185–190.
7. Воронина О. А. Гендер и культура [Электронный ресурс] / О. А. Воронина, Т. А. Клименкова ; под ред. З. А. Хоткиной. – М., 1992. – С. 10–22.
8. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства / під ред. Ю. І. Саєнко. – К. : Український інститут соціальних досліджень, 2003. – 129 с.
9. Гендерні відносини в Україні у контексті світового досвіду: історико-правовий аспект : матеріали Міжнар. наук. конф., 1–2 листоп. 2007 р. / уклад. В. П. Михайлюк, В. Ф. Литвиненко ; Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2007. – 24 с.
10. Грицяк Н. Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики : монографія / Н. Грицяк. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 384 с.
11. Донченко О. А. Архетипи соціального життя і політика : монографія / О. А. Донченко, Ю. В. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 374 с.
12. Етносфера народів Північної Таврії у світоглядно-ментальному вимірі та народній творчості : монографія / [Аносов І. П., Арабаджі О. С., Афанасьєва Л. В. та ін.] ; за заг. ред. Аносова І. П. – [3-є вид.]. – Запоріжжя, 2006. – 336 с.
13. Євтух Б. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті : навч. посібник / Б. Євтух, В. Трошинський, Л. Аза. – К. : Київський університет, 2003. – 58 с.
14. Закон України «Про забезпечення рівних прав жінок і чоловіків» (від 08.09.2005 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law-science.org.ua/index.php?id=977938905>
15. Кісь О. Гендерні студії в Україні: стан, проблеми, перспективи / Оксана Кісь // Незалежний культурологічний часопис «Ї» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/seminary/2000/sem17-08.htm>
16. Коновалов Д. О. Гендер і національний суб'єкт: конструювання маскулінності в контексті пострадянської України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : 09.00.04 / Д. О. Коновалов. – Х., 2005. – 22 с.
17. Костикова И. В. Введение в гендерные исследования : учеб. пособие / под ред. И. В. Костиковой. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – С. 25–82.

18. Конвенція ООН «Про ліквідацію всіх форм нерівності щодо жінок» (1980) // Міжнародно-правові акти / упор. і ред. М.Ф. Шафовал. – К. : Юрінком-інтер, 2008. – С. 19–27.
19. *Лавриненко Н. В.* Гендерні стереотипи масової свідомості // Українське суспільство: моніторинг – 2000р. Інформаційно-аналітичні матеріали / за ред. В. М. Ворони, А. О. Ручки. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2000.
20. *Майєрс Д.* Соціальна психологія / Д. Майєрс. – СПб. : Питер, 1998. – С. 256–267.
21. *Москаленко В.* Особливості статевої соціалізації в умовах трансформації суспільства / В. Москаленко, В. Романова // Соціальна психологія. – 2003. – № 1. – С. 107–112.
22. *Садовська Є. Ю.* Соціологія міграцій і сучасні західні теорії міжнародних міграцій / Є. Ю. Садовська // Соціальна політика і соціологія. – 2004. – № 1.
23. *Титаренко Т. М.* Кризь статево-вікові обмеження / Т. М. Титаренко // Життєвий світ у межах і за межами буденності. – К. : Либідь, 2003. – С. 113–139.
24. *Хорни К.* Женская психология / К. Хорни – СПб. : Восточно-Европейский институт психоанализа, 1993. – 220 с.
25. *Фурман А. В.* Основи гендерної рівності : навч. посібник / А. В. Фурман, Т. Л. Надвична. – Тернопіль : Економічна думка, 2006. – 168 с.

Стаття надійшла до редколегії 17.05.2014

Прийнята до друку 17.07.2014

GENDER STEREOTYPES AS A FACTOR OF ETHNO-CULTURAL ADAPTATION OF MIGRANT MINORITIES IN UKRAINIAN SOCIETY

L. V. Afanasieva, N. I. Glebova

*Bohdan Khmelnytskyj
Melitopol State Pedagogical University,
Lenina Str. 20, Melitopol, Zaporizhya region, Ukraine, 72312,
e-mail: nat_gavrina2005@mail.ru*

The research is devoted to the study of ethnocultural features of gender-role identification and certain stereotypes in families of migrant minorities in Ukrainian society. In this context, the global trends of feminization of international migration are analyzed, the factors of urgency and practical importance of gender approaches to migration studies are defined. It is argued that women migrants are marginalised not only by race/anti-migrant prejudice but also by gender discrimination within their families and outside of it. Other problems include: women are often de-skilled and lose status through migration. Women often face a conflict with the traditional gender order in the family and community which becomes alien to their new gender mentality and gender standards. In the same time the transformation of gender roles is one of the mechanisms of migrants' sociocultural adaptation. Present approaches fail to consider the ways in which the migrants' experiences are embedded in the social and cultural practices of the host country. This study addresses that gap. An ethno-cultural adaptation is analysed in the light of values and emotional attitudes related to gender stereotypes. The aim of the article is to develop mechanisms for the formation of tolerant relations in a multicultural environment. Special attention is paid to productive strategies and tactics of conduct of men and women to overcome traditional gender stereotypes.

Keywords: culture, gender, equality, social and cultural adaptation, femininity / masculinity ethnic groups.

ГЕНДЕРНЫЕ СТЕРЕОТИПЫ КАК ФАКТОР ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ АДАПТАЦИИ МИГРАНТСКИХ МЕНЬШИНСТВ В УКРАИНСКИЙ СОЦИУМ

Л. В. Афанасьева, Н. И. Глебова

*Мелитопольский государственный педагогический
университет имени Богдана Хмельницкого,
ул. Ленина, 20, г. Мелитополь, Запорожская обл., Украина, 72312,
e-mail: nat_gavrina2005@mail.ru*

Проанализировано определенные стереотипные представления о семейных обязанностях супругов в разных этнических культурах. Рассмотрено этнокультурную адаптацию сквозь призму ценностно-эмоциональных установок, связанных с гендерными стереотипами в целях прогнозирования подходов к выработке механизмов формирования толерантных отношений в поликультурной среде. Особое внимание уделено изучению производительных стратегий и тактик поведения мужчин и женщин в преодолении традиционных гендерных стереотипов.

Ключевые слова: гендерная культура, равенство, социокультурная адаптация, феминности / маскулинности этносов.